

FOLKLORUMUZUN TOPLANMASI VƏ TƏDQIQI PARALEL MÜSTƏVIDƏ

Sakir ALBALIYEV,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BDU-nun Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Etibar Talıblının müəllifi olduğu, topladığı, tərtib edib, ön söz yazdığı, lüğət, izah və qeydlər verdiyi "Nailə ananın söylədikləri (Qubadlı bölgəsi: etnoqrafiya, folklor, dil örnəkləri)" adlı kitab ("Elm və təhsil", 2020), sözün həqiqi mənasında, hər bir folklorşünas üçün nəzəri və praktik fəaliyyəti birləşdir-məklə işləyə bilməyin dərslək səviyəsindəki əyani göstəricisidir. Bu kitabda Etibar müəllimin folklorşünaslığımızda tutduğu yolu və mövqeyi aydın görürük. Kitabın elmi redaktoru BDU-nun Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Səhər Orucova, rəyçiləri AMEA Folklor İnstitutunun baş direktoru akademik Muxtar Kazımoğlu - İmanov və BDU-nun Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı kafedrasının dosenti, fəlsəfə doktoru Kəmalə İslamzadədir.

392 səhifədən ibarət olan bu kitabdakı folklor materiallarını şəxsən özü toplayan Etibar Talıblına müvafiq olaraq da kitaba "Folklor-milliyətə yola düşən işq və o yolun özüdür" adlı genişhəcmli ön söz yazıb, burada informatorlardan tutmuş kitabda gedən ayrı-ayrı folklor materiallarının ümumi məzmunu yükünəcən sistemli məlumatlar vermişdir.

"Folklor bir işiqdir... Millətin keçdiyi tarixi və keçəcəyi gələcək yolu aydınladan işiq... Folklor bir nurdur... Milli-mənəvi yaddaşı nurlandıran, milli ruhu diri tutan nur... Folklor bir enerji qaynağıdır... Oğuz Xaqanı, Dədə Qorqudu, Qazan xanı, Koroğlunu yaşatmaq, unutmamağa qoymamaqla millətə güc verən qaynaq... Folklor bir tarix kitabıdır... Xalqımızın etnik varlığını kimi meydana çıxmasından millət kimi formalaşmasına qədər keçdiyi təlatümlü yolun izlərini əks edən bir kitab..."

Folklor həm də o yolun özüdür... Milli ruhumuzun, etnik kimliyimizin, mənəvi-əxlaqi dəyərlərimizin yaşadılmasını, nəsilbənəsil ötürülməsini təmin edən yol... Bu yolun yolçularının varlığı, onların əldə edilən informasiyaların yazılı mətnə çevrilməklə yəni paylaşılması, kitablaşaraq gələcək üçün qorunması həmin yolun bitməzliyi deməkdir..."

Folklor dair ümumi düşüncələrinə bu cür giriş verən dosent Etibar Talıblının

li daha sonra kitabın məzmunu və içindəkilərlə - mündəricəsi ilə bağlı olaraq beş bölmə altında fikirlərini təqdim edir. "Söyləyici portreti, yaxud Qayalının nağıl gecələrindən Nailə ananın dəyirmi masasına" adlı ilk bölmədə söyləyicinin kimliyi və s. haqda informasiya çatdırır: "Azərbaycan türklərinin etnoqrafiyası, folkloru və xalq danışığı dilinə aid burada təqdim edilən mətnləri 2015-2019-cu illərdə Nailə İmanlının dilindən yazıya almışdır. Bir kitablıq materialın yalnız bir söyləyicidən toplanması elə də çox təsadüf edilən hadisələrdən deyil. Milli-mənəvi sərəvətimizi yaşatmaqda, çağdaş nəsə - bizlərə çatdırmaqda əvəzsiz xidmətləri olan Nailə xanım kimdir? Onun şəxsiyyəti, dünyagörüşü, maraq dairəsi haqqında; repertuarı, söyləyicilik xüsusiyyətləri, söylədiklərinin elmi dəyəri haqqında nə deyə bilərik?"

Nailə Məmmədza qızı İmanlı 1934-cü ildə Qubadlı rayonunun Qayalı kəndində anadan olmuşdur. Ali təhsillidir. Uzun müddət Qubadlının müxtəlif kəndlərində müəllim işləmişdir. Riyaziyyat-fizika müəllimi. Rayonun ermənilər tərəfindən işğalından sonra köçkün kimi Bakı şəhərində məskunlaşmışdır. Təqaüdə çıxana qədər sevimli peşəsini Bakı məktəblərində davam etdirmişdir.

Bu minvalla müəllif informatorla söhbətlərinin hansı mərcədə keçdiyi və bu danışığın folklor mahiyyəti dərşması haqda bilgiler çatdırır, necə deyirlər, kitabın ümumi məzmununu, qayəsini açıqlayır. Hətta Nailə xanımın xatirəsi fonunda təqdim etdiyi "Nailənin çustu var, altı yoxdu, üstü var" deyimini informator improvizəsi olaraq öz adı ilə bağlayıb, şərh verməsi də qəribə gəlmişdir. Mən uşaq vaxtlarımdan rəhmətlik anamdan həmişə bu deymi "Zərqələnin çustu var, altı yoxdu, üstü var" şəklində dəfələrlə eşitmişəm. Bu məsəlin kitabda başqa variantda təqdimi və buna uyğun əhvalatın söylənməsi isə bir daha onu göstərir ki, informator Nailə İmanlı ali təhsilli müəllim kimi öz eşidib-bildikləri folklor örnəklərinə yaxşı mənada özünlün yaradıcı əlavələrini də etməyi bacarmışdır.

"Milli folklor və etnoqrafiyanın Qubadlı layı" adlı 2-ci bölmədə isə Etibar Talıblının "Qubadlı torpağının övladları olan folklorçularımız Bəhül Bəhcət, Əhliman Axundov" haqda danışır, öz toplanma materiallarına nəzərən göstərir ki, "bu kitab həmin yolun davamıdır, sonu deyildir". Ancaq yaxşı olardı ki, "Milli folklor və etnoqrafiyanın Qubadlı layı" ifadəsindəki Qubadlı ifadəsi Zəngəzur sözü ilə əvəz olansın. Çünki informator Qubadlıdan olsa da, söylədikləri təkcə Qubadlı üçün yox, Zəngəzur bölgəsi üçün xarakterik folklor örnəkləridir.

"Atalar sözü - sözlərin gözü" "Dilin yaddaşı: xalq deyimləri və dialekt sözləri haqqında", "Dağların harayı: bayatı fəryadı" adlı bölmələrdə də Etibar Talıblının kitabda yer almış folklor materiallarına nisbətə çox dəyərli mülahizələr irəli sürür. Misal üçün, "Qubadlı bölgəsində "qiyamətə qalmış"ın semantik ekvivalenti kimi maraqlı bir ifadə işlədilir: "İsrafil zır düdüyün çalanda". Burada həm "İsrafil" sözü, həm də "zır düdüyü" ifadəsi diqqəti çəkir" deyən Etibar müəllim bu deyimlə bağlı geniş izahlar verib yazır: "Burada "Zır düdüyü" birləşməsində

"zır" hissəsinin hansı mənə ifadə etməsi də maraqlıdır. Ağıla ilk gələn "sur" sözünün fonetik dəyişikliyə uğrayaraq "zır" şəklində işlənməsi ehtimalıdır. Lakin bu halda "düdüyü" sözü deyimdə artıq görünür. Onda deyim "İsrafil zırı (ya da zuru) çalanda" şəklində olmalı idi. Fikrimizcə, deyimdəki "zır" "zurna" sözünün qısaldılmış və təhrif edilmiş forması ola bilər. Belə ki, dilimizdə "zurna-balaban" sözü var və "balaban" "düdük"lə eyni semantikaya malikdir. Bundan əlavə, "zurna" sözü frazeologiyamızda müxtəlif semantik çalarlarda aktiv işləyir: "zurna bağlamaq", "zurna çalmaq", "zurnası çalmaq", "zurnası sonraya qalır", "zur-düdük etmək" və s. Sonuncuda "zur-düdük" "zurna-balaban"ın sinonimi kimi çıxış edir və onun kimi, yaxın mənəli sözlərin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sözdür. Deyimin N.Vəzirovdakı variantı da ("İsrafil zurnasını çalanan") "zır" sözünün "zurna" ilə əlaqəli olması fikrini güvvətləndirir".

Etibar müəllimin bu fikirlərinə əlavə olaraq deyim ki, bizim Cəbrayıl rayonunun Dağtumas kəndində kiməsə ayama, ya lətifəşəkilli söz qoşmaq ənənəsi var idi. Bir nəfərə də adını çəkəndə, o saat o adam haqqında "balamanın (balabandan) zurna (zurna) yaxşısı" ifadəsini işlədirdilər və zarafatına deyib - gülürdülər. Bu, nə deməkdir? Kənd toyları o dövrdə adətən zurna-balabanın müşayiəti ilə keçirilirdi. Zurna adlı alətin ifasında müxtəlif cür oynaq, şən mahnılar ifa edilirdi. Məlumdur. Bu mənada zurna el arasında havadöndərən kimi də tanınır. Zurna tutan aşığa (zurnaçıya) adətən bir dəmçi (dəm tutan, hava tutan) aşıq da qoşulur. Dəmçi zurna aşığını nəfəsi kəsilməməsi üçün müşayiət edir və məlumdur ki, dəmçi ancaq dəm tutmaqla məşğuldur. Yəni dəmçi heç bir mahnı çalmır, ancaq püfləməklə məşğul olur. Aydındır ki, zurnaçı heç bir mahnı səsləndirmədikdə, təkcə dəmçi zurnasını püleyib çalsa, heç bir mahnı səslənmədiyindən, diləyicidə o qədər xoş təsir yaratmayacaq. Dəm tutulan musiqi alətinin adına bizim zonada el arasında balaman (balaban) deyirlər. Başqa sözlə, balamanla dəm tutulur. Həmin adamın ki, dilincə el zarafatı ilə "balamanın zurna yaxşısı" məsəlini işlədirlər, bu, məhz balamançının heç bir mahnı ifadə etmədiyinə işarədir. Həmin kəndli də sadələvhəsine zurnada ifa olunan şən, oynaq ritmik mahnılar sümüyünə düşdüyündən, balabanda isə sadəcə dəm tutulduğunu gördüyündən, nə vaxtsa kiməsə üreyindən keçən: "balabandan zurna yaxşısı" duyğusunu açıb söyləmişdir. Həssas insanlar da həmin həmkəndlilərindeki avamlığı görüb, yəni dəmçi - balamançının zurnaçıdan ayrı fəaliyyət göstərmədiyini bilməməsini zarafatla salıb, məhz bu cür el deyiminə salmışdır həmin ifadəni.

Qubadlı ilə Cəbrayıl qonşu rayonları olduğundan və hər ikisi Zəngəzur regionuna aid olduğundan, bu deymi burada əlavə verdim.

Etibar Talıblının kitabına yazdığı 33 səhifəlik ön söz folklorumuzun toplanması və tədqiqi istiqamətində çox böyük elmi əhəmiyyətə malikdir. O ki qaldı toplanan folklor materiallarının təqdiminə, onları da alim ustalığı ilə sistemləşdirmişdir. "Etnoqrafik mətnlər" adı altında verilənlərə baxanda diqqətimi "Baca-baca" adı ilə verilən

mətn cəlb elədi: "O vaxtı anaları həryə bir torba tikirdi. Torba sallıyırdılar. O vaxtı, əslində, evlərin qapısının yox, bacasının atırdılar torbanı. Ev yiyəsi də nəsə pay qoyurdu ora. Rəngləmiş yumurta, nə bilim müxtəlif yeməli şeylər qoyurdular. Soralar başdemişdilər pul qoymağa. (Bu adətənin adı nə olub? Papaqatdı, yoxsa başqa ad? - topl.) Yox, o vaxtı mən papaqatdı eşitməmişəm. Papax soradan çıxdı. Kənd camaatı bına baca-baca deyiblər. Məsələn, deyirdin ki, oğlanın baca-bacıya getdilər. Bizim vaxtımızda papaqatdı atırdılar. Son illərə qədər kənddə torba atırdılar. Torbanı bacadan tulluyurdular içəri. (Bu baca-baca, yəni pay yığmaq bayram axşamı olurdu, axır çərşənbə, yoxsa hər çərşənbə? - topl.) İllax axşamında, axır çərşəmbədə" (səh.39-40).

O bölgənin sakini kimi deyim ki, bəli, illax çərşənbəyə Cəbrayıl, Qubadlıda "Baja-baja" ("Baca-baca") deyilirdi. Bu da uşaqların boyunlarından torba asıb qapı-qapı (baca-baca) gəzib bayram payı yığmaqları ilə bağlıdır. Amma burda bir incə məqama toxunmaq istərdim. "Yox, o vaxtı mən papaqatdı eşitməmişəm. Papax sonradan çıxdı..." tipli ifadələri işlədən informator mənə, burada qəsdən təhrifə yol verir. Çünki Nailə xanım ali təhsillidir, televiziya da baxıb, verilişləri də izləyib. Bəzilərinin "papaqatdı" adətəninə bilmədən, ya bilərəkdən rişxəndli yanaşmasından təbbi ki, Nailə xanım da təsirlənib və bu səbəbdən də papaqatdı məsələsinin üstündən belə deməklə yan keçib. Şəxsən mən özüm bayram axşamlarında qapımıza papaqatdı aldığımız şahidi olmuşam. Düzdü, kütləvi şəkildə deyildi, ancaq azsaylı uşaqların qapılara papaqatdı atmaları adətəli olub. Bu, danılmazdır. Papaqatdı adətənin özünlün ritual-mifoloji səbəbləri var, bunu izah etmək artıq folklorşünasların işidir.

Kitabda "Qədir saxlamaq" adlı mətn də bölgənin xarakterik adət-ənənələrindən biridir.

"İllax gecəsi qədir saxlıyırdı uşaqlar. Biz ona qədir gecəsi deyirdik. Bizdə çərşənbənin axır axşamı həmməşə, bayram gecəsinə qabaxkı çərşənbə axşamı bu bayram keçirilirdi. İndi təzəliycən hamsını döndərdilər bayram axşamına, amma o vaxt ən böyüq tədbirlər illax axşamı keçirilirdi.

İllax gecəsi gənc oğlan və qızlar on beş-iyirmi nəfərdən ibarət dəsdə düzəldib kəndin ayrı-ayrı yerrərində qədir saxlıyırdılar.

Günəzdən, hardasa saat ikidən-üçdən sora yığırdıx. Amma cavannar yığırdıx da bir yerə. Hardasa, ən çoxu otuz yaş olardı, ən aşağısı da on beş-on altı yaşında. Məsələn, biri deyirdi ki, gəlin bizim evdə keçirdi. O birsi deyirdi bizim evdə. Harda ki kəndərdə böyüq damlar olurdu, o dam olannarın evinə yığırdılar. Mənim atam katib idi, elə şeylər bizim evdə olmazdı. Amma mən gedirdim.

Hər birimiz evdən ot, yağ, düyü, çörək, mer-meyvə, qoz, fındıx, xüləsə, kimin qolunna nə gəlirdi, buşqandında olannan-olmazdan yığib qədir saxlayacağımız evə aparardıx. Ev yəəsi qızdaran köməyliyən xərkə bəşirməyi öz üzərinə götürərdi. Orda, əsasən, plöv bəşirilirdi.

(Davamı var)